

מספר מערכת: 276398

כיוון שלשתי האופציות האחרונות שהזכרתי אין מקום בסיפור המקראי, בו מופיע המספר כאותוריטה מהימנה שמייצגת את מה ש"באמת" קרה, נותר לנו לבחון את שתי האפשרויות הראשונות.²

הסיפור והדיווח מהימנים

אפשרות זו מהווה הנחה מוקדמת בתאורו של יוסף בן מתתיהו המשלב את שני התאורים: "... ובהיותו חלש מכדי להרוג את עצמו, ציווה את נושא כליו לשלוף חרבו ולדקרו בה בטרם יתפשוהו האויבים חי. אולם נושא הכלים לא מצא עוז בנפשו להרוג את אדוניו. אז שלף שאול בעצמו את חרבו ועמד על חודה והפיל את עצמו עליו. אך מכיון שלא עצר כוח לדקור את עצמו או להישען על חרבו ולתקעה בגופו, פנה (וראה) איש צעיר עומד (על-ידו) ושאלו מי הוא. וכששמע שעמלקי הוא, ביקשו לתחוב בו את החרב... והלה עשה כך ופשט את צמיד-הזהב מזרועו ואת כתר המלכות וברח. וכשראה נושא כלי שאול, שמת (המלך), המית (גם הוא) את עצמו...".³

במונחים מקראיים ניתן לומר כי יוסף בן מתתיהו שילב את עדות הנער העמלקי בשם"א ל"א בין פסוקים ה' ל"ו, ורק לאתר מכן שיכתב את הסיפור. מעשה שילוב מעין זה מניח כי הסיפור והדיווח שניהם מהימנים. צירופם לגיטימי, כיוון שהוא משלים את מה שהכתוב קיצר במקום אחד עם מה שהכתוב הביא במקום אחר. במילים אחרות, יוסף בן מתתיהו משוכנע כי ריכוז האינפורמציה במסגרת הכרונולוגית המתאימה וארגון מחדש של סדר המסירה המקראי מאפשר עיצוב יותר מדויק, שיטתי ומהימן של העולם.

גם בין פרשנינו המסורתיים רווחת הנטייה להתאים בין שני התאורים, זאת תוך ראייה מפוכחת של המתרחשות העולות מן הכתובים. ניסוחו המסכם של אברבנאל מצביע על תופעה זו בבהירות: "... מי הרג את שאול? אם נאמר שהעמלקי הרגו כמו שספר לדוד, איך לא ספרו הכתוב במאורע? ... ואם נודה שכך קרה, ר"ל שהוא המית עצמו, יקשה מאוד סיפור הנער העמלקי... ואם נאמר ששקר באמונתו וכזב בדבריו, יקשה מי הגיד לו שהפרשים הדביקוהו? ואיך הביא הנזר אשר על ראשו ואצעדה אשר על זרועו אל דוד? ...".⁴

2 על מהימנות המספר בסיפור המקראי ראה מ. שטרנברג, "מבנה החזרה בסיפור המקראי: אסטרטגיות של עדיפות אינפורמאציונית", הספרות, 25 (1977) עמ' 133-149; י. אמית, "סיפור אמנן ותמר: מאגר של אהדה לאבשלום", הספרות, 32 (1983) עמ' 81.

3 יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, א-ב, תרגם א. שליט, ירושלים, 1967, עמ' 220. מן הראוי לציין שיוסיפוס חוזר על פרשת העמלקי בהקשר של תאור ההתרחשויות בצקלג, שם עמ' 225.

4 דון יצחק אברבנאל, פירוש על נביאים ראשונים, הוצאת ספרים חורה דעת, ירושלים תשט"ו, עמ' שה.

שלוש ואריאציות על מות שאול

עין בעיצוב העולם, במהימנות ובמגמתיות בסיפור המקראי

מאת

י א י ר ה א מ י ח

התאור של מות שאול חוזר ומופיע בספרות המקרא שלוש פעמים. בפעם הראשונה מביא המספר את הסיפור הטראגי של מות שאול ושלוש בניו על הרי גלבוע (שמ"א ל"א). סיפורו חותם את תאור גורל שאול ומלכותו, שראשיתם בשם"א ח'-ט'. התאור השני (שמ"ב א', ד-י) נמסר על-ידי דמות מן העולם המסופר והוא הנער העמלקי, שהגיע אל דוד ביום השלישי לשהותו בצקלג, כשבגדיו קרועים ואדמה על ראשו, ובפיו הדיווח על ההתרחשויות האחרונות בשדה הקרב. דיווחו אינו זהה בפרטים למה שסופר קודם לכן על-ידי המספר. בעל ספר דברי-הימים מגיש אף הוא לקורא את התאור של מות שאול ומפלתו. תאורו קרוב לנמסר בשם"א ל"א, ברם ההשוואה מלמדת על הבדלים לא רק ברמה של שיבושים אפשריים, או שינויי סגנון ואוצר מילים, אלא גם על שינויים באינפורמציה הנמסרת, שיכולים להתפרש כשינויים מגמתיים. ונשאלת, איפוא, השאלה מה ניתן ללמוד מן העובדה שעורכים במקרא לא נרתעו מלכלול שלוש ואריאציות על נושא אחד, כאשר כל ואריאציה נוספת מעוררת קושיות הנוגעות לעיצוב העולם, למהימנות ולמגמתיות.

סיפור המספר ודיווחה של דמות (שמ"א ל"א/שמ"ב א', ד-י)

הסיפור הנמסר על-ידי המספר והדיווח של הנער העמלקי הינם שתי ואריאציות סמוכות זו לזו. חמונת מצב זו מעוררת אפילו את הקורא החפוז, שאינו מקפיד בפרטים, לעמת את המסופר. הקורא מבחין מייד כי דיווחו של הנער מכיל פרטים שאינם מופיעים בסיפורו של המספר. סיטואציה זו פותחת לפניו ארבע אופציות היפותטיות לבחינת היחסים בין הסיפור מטעמו של המספר לבין הדיווח הנמסר על-ידי דמות בעולם המסופר: (א) הסיפור והדיווח מהימנים ומשקפים את המציאות המתוארת; (ב) הסיפור מהימן ואילו הדיווח מכיל פרטים שקריים; (ג) הסיפור אינו מהימן ואילו הדיווח משקף את המציאות; (ד) הסיפור והדיווח אינם מהימנים.¹

1 השימוש במושג "מהימן" אינו חילופי למושג "היסטורי", והוא מתייחס אך ורק למערכת היחסים שבין הקורא, המספר והעולם המעוצב. מבלי להקשות ולשאול אם העולם המעוצב משקף גם מציאות היסטורית, שאלה אחרונה זו היא עניינם של היסטוריונים ואין בדעתי לעסוק בה במסגרת זו.

שאלותיו התריפות של אברבנאל רומזות לסיבה שמכוונת אותו לפרש את דברי הנער העמלקי כאמינים ולהתאימם לסיפורו של המספר. לדעתו, הקורא אינו יכול לפקפק בכל דברי העמלקי, שהרי הוא מתאר את התקרבות הרכב והפרשים (שמ"ב א', ו), תאור שמתאים לדברי המספר בשמ"א ל"א, ג. יתרה מזאת, הנער נושא בידיו הוכחות משדה הקרב: הנזר והאצודה השייכים למלך. פרטים אלו גררו פרשנים רבים לנסות לשחזר ולהכהיר את ההתרחשויות בשדה הקרב באופן שיקנה לדיווח הנער העמלקי מעמד של תאור משלים פערים. אזכיר בהקשר זה שתי דרכים:

רלב"ג בפירושו נותן לקורא להבין כי אין טעם להבחנה המפרידה בין חרב וחנית. שאול, לדעתו, לא נדקר כשנפל על חרבו (=חניתו), ולכן, כדי להשלים את הדקירה, הוא נשען על החרב בכוח. תקלה זו נגרמה, כטענתו, משום מחסום ה"שבץ", עליו מדווח העמלקי: "שהלבוש שהיה [שאול] לבוש היה משובץ להוסיף לו חוזק באופן שלא יוכל החרב לחתכו בקלות"⁵.

אברבנאל, לעומת זאת, מתאר את מצבו של שאול לאחר המכה כמצב ביניים של מות וחיים בעת ובעונה אחת: מחד אחז את שאול השבץ, הוא התולי הממית, ומאידך, הוא לא מת מהמכה, עדיין היתה בו נשמה וצריך היה שיהרגוהו⁶.

פתרונות מעין אלו מורים באיזו מידה נוטים, בסופו של דבר, הפרשנים לקבל את דיווחו של הנער העמלקי כמהימן, ועד כמה חשוב להם לפרש את הכתובים כך שיעלו בקנה אחד וישלימו את תמונת העולם המעוצב.

הפחרון השכיח בפרשנות הביקורתית של סוף המאה ה-19 ואילך הוא הנמקת מציאותם של מתיחותיות כתוצאה של שילוב מקורות או מסורות. בניסוחו של אהרליך: "הלא תראה ששתי קבלות במות שאול. הקבלה האחת ספור הדברים שבסוף הספר הקודם, והיא לבית שאול, והשנית הדברים שבכאן, והיא לבית דוד..."⁷.

סמית אף מדגיש כי "לא ניתן להתאים את שני הסיפורים. ההשערה הנוחה היא שהעמלקי בדה את סיפורו. אך הסיפור כולו מתנגד לכך. לדוד אין ולו רמז שהעמלקי אינו דובר אמת, כמו-כן המספר אינו רומז לכך. המסקנה הטבעית היא שלפנינו מקור שונה מהמקור שקדם לו"⁸.

נמצא כי גם הפתרון ברוח המקורות או המסורות נמנע מלהטיל ספק במהימנות של אחד הסיפורים, לפי שיטה זו, כל מקור מספר את "האמת" שלו. ויש, אם כן, קו של דמיון בין הפרשנות המסורתית והפרשנות הביקורתית: שתיהן נוטות לפרש את הסיפור

5 ראה פירושו של רלב"ג לשמ"ב א', ו, ט. פירוש המלה 'שבץ' אינו ידוע ורוב הפרשנים נוטים לפרשה כשם חולי. וראה, למשל, פירושו של מ.צ. סגל, ספרי שמואל, ירושלים 1956, עמ' רלב.

6 אברבנאל, שם, עמ' שי.

7 אהרליך, שם, עמ' 180. על המקורות בספר שמואל ראה סקירתו של מ. צבת, ערך "שמואל, ס' שמואל", אנציקלופדיה מקראית, ח, עמ' 84-88.

8 H.P. Smith, The Books of Samuel, (ICC) 1951 (1899), p. 254

והדיווח כמהימנים; שתיהן אינן מוצאות נתונים חד-משמעיים כדי להאשים את הנער העמלקי בדיווח שקרי. ואם ישאל השואל מדוע מצא לנכון הסופר או העורך לצרף שתי מסורות זו לצד זו, משיב אהרליך: "והסופר הזה אתו בשתי הקבלות יחד להגיד לנו ששתי הן, והשתמש בכל אחת מהן במקום הראוי לה כדרוש לחפצו"⁹. אולם פרשנות זו אינה מחפשת דרך להתאים בין הכתובים. מטרתה לחדד את ההבדלים כדי לשכנע את הקורא בדבר קיומם של מקורות שונים המשקפים תמונות עולם שונות זו מזו, ומספקים — למעוניין — נתונים לשיחזור היסטורי.

לאור הנאמר לעיל, מהווה גישתו של סגל שינוי. אומנם סגל נוטה, לקבל את ההנחה בדבר קיומם של שני מקורות בספר שמואל¹⁰. עם זאת, אין הוא למד מכך על אמינות דברי העמלקי "ואמנם אפשר שיש כאן מקור אחר, היינו מקור תולדות דויד, בעוד שבשמ"א ל"א יש לנו מקור תולדות שאול, אך אין לומר משום זה שבעל המקור כאן האמין לספור של העמלקי, או שדויד עצמו האמין לדבריו. האמת היא שהעמלקי כיוזב, והמציא את ספורו כדי למצא חן בעיני דויד"¹¹.

לפי סגל משקף הסיפור (מקור תולדות שאול) את המציאות ואילו הדיווח (מקור תולדות דוד) הוא שקרי, ויש להבינו כהמצאה פראגמטית שנועדה להפיק מהסיטואציה את מלוא היתרונות. כדבריו בהמשך: "כי באמת היה העמלקי אחד מאספסוף של ריקים ושודדים שהיו רגילים ללכת אחרי הצבא לשדה המלחמה ולעוף על השדה אחרי הקרב כעיט טורף, לפשט את החללים ולהמית את הנפצעים האנושים כדי לשלול שלל, ובאופן זה מצא העמלקי את שאול נופל בגלבע, ואולי דקרו שנית כדי להיות בטוח במיתתו, ולקח מעל גופו את כלי מלכותו והוליכם אל דויד בחקוה לקבל שכר רב מדויד"¹². סגל בחר, איפוא, באופציה השניה שהצגתי: הסיפור מהימן ואילו הדיווח שקרי או מכיל פרטים שקריים. ברם השאלה הנשאלת היא האם וכיצד הוא מצליח להוכיח את הטענה שהעמלקי כיוזב. בחינה מדוקדקת של טיעוני מורה שאף לא אחד מהם משכנע¹³.

סגל טוען שאין "רמז קל כי דבריו [של העמלקי] אמת". לפיכך יש מקום להעלות כנגדו את השאלה הבאה: האם העובדה שהעמלקי מביא עמו פרטי לבוש מלכותיים אינה "רמז קל"? לדעתו, אם דוד היה מאמין לעמלקי שהמית את שאול, הוא היה ממשיך ושואל על אופן מיתתו של יהונתן. לעניין זה נשיב, שלא זו בלבד שאין קשר הכרחי בין השניים, אלא ראוי לזכור שדוד גם לא שאל איך מת שאול. שאלתו התייחסה למקור המידע: "איך ידעת כי מת שאול ויהונתן בנו" (שמ"ב א', ה). סגל

9 ראה הערה 7. עם זאת הוא אינו מפרט מהו חפצו המשתנה של העורך.

10 סגל, שם, עמ' 16-18 [מבוא לפירוש].

11 סגל, שם, עמ' רלא-רלב.

12 סגל, שם, עמ' רלב.

13 כל טיעוני מופיעים בעמ' רלב, אך ראה גם הערה 14 בהמשך.

אף נשען על שמ"ב ד', י, שם מצטט דוד את הנער העמלקי שלכאורה אמר: "הנה מת שאול" ולא אמר: "הנה המתי את שאול". אך בדבריו אלו של דוד יש סתירות נוספות. דוד מייחס לעצמו את הריגת הנער העמלקי ולא כמסופר בשמ"ב א', יא, שאחד הנערים הרגו. ובהקשר לסתירה זו כותב סגל: "אך האמת היא שבהתרגשותו הרבה לא דק דויד בדבריו...".¹⁴ בעקבות טיעון זה ניתן לומר כי אי-הדיוק שנבע מהתרגשות גרם לדוד גם לשים בפיו המבשר את המלה "מת" ולא "המתתי את שאול". ההוכחה האחרונה של סגל מתייחסת לסיפורו של בעל דה"א י', הקרוב לשמ"א ל"א, ואינו רומז לסיפורו של העמלקי. סגל רואה בהעדפתו של בעל דה"א להסתמך על שמ"א ל"א ראייה למהימנותו של סיפור זה. טענה זו אינה עומדת בפני הביקורת, שהרי לא מצאנו שבעל דה"א נוטה לחפש ולהעדיף מקורות מהימנים, ולפרטים הנכללים בספרו ממילא אין יתרון של אמינות.¹⁵

והנה למרות אי-הצלחתו של סגל להוכיח שהעמלקי שיקר וכיזב, חש הקורא כי יש מן הצדק בדבריו וכי אין לקבל את כל דבריו של העמלקי כפשוטם. אנסה להראות על-מה מתבססת תחושה זו.

כבר אהרליך שואל: "ומה לשאול ההולך למות לדעת מי האיש? ועל כרחק תאמר ששאול שאל לדעת מי האיש בגזרת הכתוב" (ההדגשה שלי י.א.).¹⁶ אהרליך מוצא, אם כן, בדיווח המעוצב היגדים שאינם סבירים, ושספק אם היה טעם להשמיעם בנסיבות המתוארות. הופעתם משרתת, לדעתו, את צרכיו של הכותב (=גזירת הכתוב). אין ספק כי גם השימוש בביטוי "נקרא נקריתי בהר גלבוע" (שמ"ב א', ו) רומז לאי-אמינותו של העמלקי, שהרי אדם אינו מגיע לשדה-הקרוב, שיש בו סכנת מות, באופן מקרי.¹⁷ דוד, כמו-כן, אינו מאשים את הנער בהריגת שאול, אלא רק בעובדה שהוא נטל על עצמו אשמה זו: "ויאמר אליו דוד דמך על ראשך כי פייך ענה בך לאמר אנכי מתתי את משיח ה' (שם, טז). יתר-על-כן, מהסיפור בשמ"א ל"א ניתן ללמוד כי הפלישתים הגיעו רק "ממחרת" לפשט את החללים (שם, ח). סביר, איפוא, להניח, כי רק בשעות הערב או הלילה, לכשפסק הקרב, ולפני הופעת הפלישתים, הגיעו דמויות מסוגו של העמלקי כדי להגות מהביוזה. התנהגותו הזוהירה של העמלקי, שטען כי הרג את המלך לבקשתו ולטובתו — "כי ידעתי כי לא יחיה אחרי נפלו (שמ"ב א', י) — וטרח להופיע בבגדים קרועים ואדמה על ראשו (שמ"ב א', ב), מעידה על זהירותו המחושבת והשקולה. הוא ממהר, מחד גיסא, לבשר לדוד על מות שאול, אך

14 סגל, שם, עמ' רנו.

15 דיון כללי בסוגיה זו וכן ביבליוגרפיה ראה בספרה של ש. יפת, אמונת הדעות בספר דברי-הימים ומקומן בעולם המחשבה המקראית, ירושלים 1977, עמ' 7-15.

16 אהרליך, שם, 180.

17 אהרליך (שם, 179-180) נוטה, לכן, להעדיף את הנוסח הגורס 'נקרא נקראתי' במשמעות: "בא באוני קול קורא בהר הגלבוע...".

מאידך גיסא, הוא תושש מלהתנהג כאיש-בשורה ורואה לנכון לנמק את מעשהו.¹⁸ בשורת ההוכחות שהבאתי אין אף ראייה מוחלטת, וניתן רק לומר שניתוח דברי הנער העמלקי בשיטת פירוש זו מחזק את התחושה שלצד זהירותו המבוקרת, יש בהתנהגותו משום התחזות ותקוה להגות מפרס מיוחד שדוד עשוי לתת לו. מן הראוי להדגיש כי הוכחות הנסמכות על ניתוח דברי הנער העמלקי יכלו אף לעורר את חשדו של דוד בדבר הספק במהימנות הדיווח. עם זאת מן העובדה שדוד אינו ממשיך ומעמיק את החקירה, וחורץ את גור דינו של העמלקי על-סמך מה שפיו ענה בו (שמ"ב א', טז), אין בהכרח ללמוד שהוא האמין לדברי העמלקי. אפשר שדוד החליט כי לצרכיו הוא מעדיף את הדיווח הקיים על חשיפת כל האמת. כך מספק לו העמלקי עילה להריגתו ואמצעי להראות קבל עם ועדה את חרדתו ורגישותו לגורל משיח ה'. אין ספק כי תגובת דוד לדיווח מערערת את הטענה האפשרית כי דוד רצה להבנות ממותו של שאול, ובתנאים הקיימים, תגובה מעין זו רק יכולה להועיל ליחסי הציבור של דוד. מכל מקום, המסקנה כי הדיווח אינו אמין אינה מערערת את העולם המעוצב על-ידי המספר בשמ"א ל"א, אך היא מעניקה גוונים נוספים לעיצוב דמותו של דוד, המתמודד עם סיטואציה חדשה ובלתי-צפויה. מצד שני, תפיסת הדיווח כאמין, לא זו בלבד שהיא מחייבת את הקורא להשלים את תאורו של המספר בפרטים הנוספים שמסר העמלקי, אלא היא אף מאלצת אותו להתמודד עם שורה של שאלות כמו: מדוע העדיף המספר להתעלם מפרטים אלו? האם העדרם תורם לעולם המעוצב בשמ"א ל"א? האם דחייתם לסיפור נוסף וסמוך והשמעתם מפיה של דמות פוגמים בסיפורו של המספר, או אולי להיפך, מבליטים את מגמותיו? ...

עד הנה ראינו כי שאלותיו של אברבנאל נשארות פתוחות וקשה להכריע באופן חד-משמעי אם לפנינו סיפור דיווח מהימנים, או שהדיווח מכיל פרטים שקריים והסיפור מהימן. אולם נראה כי ההחלטה לעמת את סיפורו של המספר עם דיווחה של דמות, שמטבע הדברים יכולה להיות לא מהימנה ושאינן ראיות מוחלטות למהימנותה, נועדה לעורר את הקורא לשקול את היווצרותן של האופציות השונות, לבחון את תרומתן לתמונת העולם המעוצבת ולהתחקות אחר כוונת המחבר שטרח להבליט את קיומן.

סיפורם של שני מספרים (שמ"א ל"א/דה"א י')

השוואת הסיפור בשמ"א ל"א לדה"א י' יוצרת סיכון. במקרה שלפנינו נמסרים

18 בהרצאה ששמעתי מפי פוקלמן (J.P. Fokkelman) באוניברסיטת בר-אילן ב-2 לדצמ' 1982, הוא הדגיש כי העמלקי הור, בניגוד לנושא הכלים, לא חשש מלמות את משיח ה'. לכן טרח העמלקי לדווח על שיחתו עם שאול, ממנה עולה מוצאו הור. גם פוקלמן טען כי שיחת העמלקי עם שאול וציון העובדה שהעמלקי הרג את שאול הם החלק השקרי בעדותו. והשווה פירושו של: H.W. Hertzberg, I-II Samuel (OTL), London 1964, pp. 236-237

שני הסיפורים על-ידי מספרים ולא על-ידי דמויות מתוך עולם הסיפור. ואם טענתי כי הנורמה השלטת בסיפור המקראי היא מהימנותו של המספר, נשאלת השאלה מה דינם של שני סיפורים הנמסרים מטעמו של מספר, מתארים אותו ארוץ ואין ביניהם התאמה?

הפרשנות המודרנית מסתפקת בדרך-כלל בפתרון כי בעל דה"י התאים את מקורותיו לצרכיו, והוא מכיל במקרים רבים פרטים, קטעים, ואפילו סיפורים, לא מהימנים. משינויים אלו ניתן ללמוד על כוונותיו של המספר בדה"י. נראה לי כי באותה מידה חשוב להדגיש כי שינויים אלו חושפים בעת ובעונה אחת את כוונותיו של המספר בספר שמואל.

לפתוח בארבעה מקרים, בהם סוטה סיפורו של בעל דה"י מהמקור השמואלי, ניתן להבחין בקו מגמה אחיד¹⁹:

(א) שמ"א ל"א, ה/דה"א י', ה — בשמואל טורח המספר להדגיש כי נושא כליו של שאול מת עמו. בדה"י חסרה התיבה "עמו". בשמואל נקשרת תיבה זו עם תאור מות כל אנשיו של שאול "ביום ההוא יחדו", תאור שיוצר אוירה של הערצה והודאה והוא מעצים את המימד הטראגי של היום בו מת המלך ואנשיו סביבו. אוירה זו, המושגת בעזרת דקות סגנונית, נעלמת מתאורו של בעל דה"י.

(ב) שמ"א ל"א, ו/דה"א י', ו — בדה"י אין תאור של מות כל אנשי המלך, אך מצויין: "וימת שאול ושלושת בניו וכל ביתו יחדו מתו". בעל דה"י רומז לקורא על אבדן בית שאול כולו, משמע על היווצרות חלל של הנהגה ועל הצורך המידי בהסבת המלוכה (ראה דה"א י', יד)²⁰.

(ג) שמ"א ל"א, ט-יב/דה"א י', ט-יב — על-פי המסופר בדה"י תקעו הפלישתים את גולגלתו של שאול בבית דגון. מכאן ניתן להסיק שאנשי יבש קברו את גוויות שאול ובניו שנמצאו בשדה הקרב, ולא לקחו את גולגלתו של שאול, שהייתה בבית דגון. תאור זה מפחית, מצד אחד, מגבורתם של אנשי-יבש, שלא הורידו את גוויות שאול ובניו מחומת בית שאן, ומצד שני, יש בו זלוזל בכבוד המת, שגולגלתו לא נקברה עם עצמותיו²¹.

(ד) בעל דה"י אף טורח לנמק את השיטתיות של מעשה העיבוד שלו בהוספת פסוק המתאר את שאול כמלך חוטא, שראוי היה לכך שמלכותו תלקח ממנו: "וימת שאול במעלו אשר מעל בה' על דבר ה' אשר לא שמר וגם לשאול באוב לדרוש; ולא דרש בה' וימיתו ויסב את המלוכה לדוד בן ישי" (שם, יג-יד).

במילים אחרות, המלוכה הוסבה לדוד, לפי בעל דה"י, רק מפני ששאול חטא 19 איני רואה חובה לעצמי לסקור במסגרת זו את כל השינויים וכדאי לא את אלו שאינם מגמתיים.

20 השווה אהרליך, שם, 438. לא כך, למשל, סובר: E.L. Curtis, The Books of Chronicles (ICC), New-York 1910, p. 181

21 השווה קרטיס, שם, עמ' 182: אהרליך, שם, עמ' 438.

ונענש. כדי לתגבר את חטאיו של שאול הוא מביא נימוק מפורש: ("וגם לשאול באוב לדרוש..."), שאליו נלווים שני רמזים: הרמז הראשון ניתן בצירוף "מעלו אשר מעל בה'". השימוש בשורש מע"ל מזכיר את פרשת עכן שמעל בחרם ויוצר אסוציאציה עם פרשת שאול והעמלקים (שמ"א ט"ו, ג, ח-ט, טו, יח, כ-כא). הרמז השני ניתן בכתוב: "דבר ה' אשר לא שמר". כתוב זה רומז להתנהגותו של שאול לפני קרב מכמש (שמ"א י"ג, יג-יד: "לא שמרת את מצות ה'...") כי לא שמרת את אשר צוך ה'"). דה"א י', יג מעוניין, איפוא, להפלייל את שאול לאורך כל דרכו כמלך: מקרב מכמש ועד השאילה באוב לפני קרב הגלכוע. מן הראוי להדגיש כי בשמ"א כ"ח שאלת האוב אינה מתפרשת כחטא, אלא כמוצא של חוסר ברירה²². ואילו תאורו של בעל דה"י מושפע מספרות החוק (דברים י"ח, יא; ויקרא י"ט, לא, כ', ו, כז) והספרות ההיסטוריוגרפית (מל"ב כ"א, ו, כ"ג, כד), שמטעימות כי השימוש באוב הוא תועבת ה' וחוטא אחר, הראוי לשמצה, הנו לא פחות ולא יותר מאשר מנשה מלך יהודה, האחראי לחורבן הבית הראשון (מל"ב כ"א, כ"ג, כו, כ"ד, ג; ירמיהו ט"ו, ד). פסוקים יג-יד בדה"א י' מלמדים כי המעבר לא הסתפק בנטילת ההוד הטראגי ממותו ומקבורתו של שאול, אלא הוא היה מעוניין ליצור בקורא אנטאגוניזם כלפי שאול, אפילו במחיר מתיחת אנאלוגיות למנשה.

נוכל, איפוא, לסכם כי אי-ההתאמות בין שני מספרים מעידות על גישות עריכה בעלות קו מגמה שונה. במקרה שלפנינו בולטת העובדה כי המספר השמואלי לא היה מעוניין לפגוע בכבודו האחרון של שאול והוא מתאר את מותו כסיום למסכת חיים שיש בה מן המאבק, הגבורה והייסורים. ואילו המספר בדה"י ניצל את סיפור מותו כדי לנמק ולהצדיק את הסבת המלוכה לדוד הן מבחינה טכנית (מות כל ביתו) והן מבחינה אידיאלוגית (לא דרש בה').

סיפור ופולמוס — מה ביניהם?

הטענה כי עיצוב העולם על-ידי בעל דה"י הוא מגמתי עשויה ליצור את הרושם המוטעה כאילו העולם המעוצב בספר שמואל הוא בעל גוון אובייקטיבי ונטול מגמות, וכאילו הוא משקף נאמנה את המציאות ההיסטורית המסופרת. סביר יותר להניח כי לכל אחד מבעלי הספרים מסריו ומגמותיו ועיצוב העולם נועד לשרתם. אופיו הפולמוסי של ספר דה"י משפיע על יצירת תמונת עולם מוקצנת של שחור ולבן, של טובים ורעים. שאול החוטא, הנכשל, ששאל באוב ולא דרש בה', חייב לרדת מהבמה ולמסור י"ה מקומו לדוד הטוב והמצליח, שהגו התגלמות ההליכה בדרכי ה'. כדי לא לעורר בקורא הרהורים הקשורים במעשיו של דוד בתקופת המלחמה עם פלישתים, ובדרך בה הוא נבחר, והגיע למלוכה, מתעלם בעל דה"י כליל מפרשת הנער העמלקי ומשהותו של דוד בצקלג באותה עת.

22 ראה קרטיס, שם, עמ' 182-183: אהרליך, שם, עמ' 438.

בעל ספר שמואל מעצב תמונת עולם שהינה יותר דמויית מציאות ולכן גם יותר מורכבת. בעיצוב העולם שלו השחור והלבן, הטוב והרע, נוגעים זה בזה. בספר שמואל, לכל אורכו, מחקיימת המתחיות של דמויות מורכבות, שיש להן גם חולשות וגם תכונות נשגבות, ושל ארועים שאינם חד־משמעיים, אלא מהווים פסיפס של מכלול גורמים. בספר שמואל למותו של שאול בגלבוץ תפקיד של חתימה וסיכום לעיצוב הכולל של אישיותו ומאבקה, כפי שהיא מופיעה לכל אורך הספר (שמ"א ט'–ל"א). שאול מופיע כדמות חיובית, רגישה, ישרה, שלא הצליחה להחמוד בעת ובעונה אחת עם הלחצים החיצוניים — האויבים ובראשם הפלישתים — ועם הלחצים הפנימיים, שבמרכזם שמואל ולצדו דוד. מספר זה, המעוניין להבליט את הטראגי בדמותו של שאול, המלך הראשון, טורח לפאר את סיפור מותו הן על־ידי הזכרת אנשיו המתים עמו ונושא כיליו השם קץ לחייו לצידו, הן על־ידי תאור קבורתו בידי אנשי חיל הנאמנים לו מיבש־גלעד, והן על־ידי הימנעות מכל התייחסות, בשלב זה, לנער העמלקי. עם זאת, כיוון שהוא מעוניין להדגיש כי ה' מאס בשאול והעדיף את דוד, הוא צירף לאחר מכן את סיפור הנער העמלקי. כדברי אהרליך: "מיתה זו מכל מיתות שבעולם היא שיש בה כדי ללמדנו כמה מאס ה' בשאול ובתור כדוד. שהרי בשעה שהיה דוד מנצח את עמלק שנואי נפש ה', המית עמלקי את שאול. וכאילו לא די לכתוב בחרפת שאול כמות שהיא, שם בפיו השאלה הזאת לאמר מי אתה, וחרפה יחירה נודעת לשאול שהמיתו עמלקי, איש תרמו של ה' "23. אהרליך גם מדגיש כי תשובת הנער לדוד: "בן איש גר עמלקי" (שמ"ב א', יג) באה להזכיר את עוון שאול "שלא החרים את עמלק כדבר ה' ביד שמואל הנביא, ולא זאת כלכד כי הניח עמלקים לגור בארץ ישראל...".24 נמצא איפוא כי באמצעות סיפור הנער, שהנו דווקא עמלקי, סגר בעל ספר שמואל את פרשת שאול והעמלקים שראשיתה בפרק ט"ו. מן הראוי שבהקשר זה ניתן אף את הדעת לדרישות השונות שהוטלו על דוד ושאול. שאול, בניגוד לדוד, נדרש להחרים את העמלקים ורכושם. דוד היה רשאי לקחת את שלל העמלקים ולחלקו בין היוצאים לקרב ובין הנשארים בעורף ואף לשלוח ברכה לזקני יהודה (שמ"א ל', כ–לא). מכאן שעיקר חטאו של שאול לא היה קשור לסוגיית ההחרמה אלא לאי־הציות לדבר הנביא שהוא דבר האל. כך נסגר המעגל העמלקי בחייו של שאול. שאול נענש בהסכת מלכותו כיוון שחטא באי־ציות לדבר האל בפרשת העמלקים, ועתה עמלקי מביא את סמני מלכותו אל דוד, מי שעתיד לרשת המלכות.

מעשה הנער העמלקי ותגובת דוד משמשים אף בסיס אנאלוגי לפרשת רצח איש־כשת בידי הכארותים (שמ"ב ד'). באמצעות שתי פרשיות אלו, המהוות אף הן ואריאציות על אותו מוטיב, מבליט המחבר את השיטות של דוד לנקות עצמו מכל

23 אהרליך, שם, עמ' 438. 24 אהרליך, שם, עמ' 180.

חד של נסיון לכנות את מלכותו על חשבון נפילת שאול וצאצאיו²⁵. והירות זו לא אפיינה את התנהגות דוד בשלבים מאוחרים יותר כפי שניתן ללמוד מפרשת הגבעונים (שמ"ב כ"א)²⁶.

בעל ספר שמואל, המעצב עולם דמוי־מציאות, שיש בו מתיחיות בין דמויות מורכבות, ושהארועים הממלאים אותו אינם חד־משמעיים, אלא יש לבחנם מזוויות שונות, וקשה להכריע לגביהם באופן מוחלט, נוקק גם לתאור מותו הטראגי וההרואי של שאול המלך וגם לתאור צעדיו הראשונים והמתוחכמים של מי שנבחר על־ידי ה' להמשיך את המלוכה בישראל. הפתרון האסתטי שהועדף על־ידו היה שילוב והסמכה של שתי ואריאציות על מות שאול. הואריאציה הראשונה, כפי שראינו, חותמת את המעגל ההרואי של המלך הצועד בידיעה לקראת גורלו המר (ראה שמ"א כ"ח), המלך הנערץ על סביבתו והזוכה לחסד אחרון מן המוקירים אותו (שמ"א ל"א). הוספת הואריאציה השניה מסייעת למחבר להאיר זוויות נוספות החורמות למורכבות העולם המעוצב. הואריאציה השניה הופכת את הודאי למסופק. הקורא תמה ושוקל אם עליו להתחשב בדיווחו של הנער העמלקי, אם לאו. אין לי ספק כי ההכרעה ששאול מת כגיבור, והעמלקי אינו אלא פושט על חללים, שמנסה להפיק את מלוא הרווח ממות שאול, מושפעת לא רק מניתוח דיווחו של העמלקי, אלא גם מהיחס שנבנה אצל הקורא אל שאול לאורך הספר. הקורא שעקב ברגשות מעורבים אחר התמוטטותו של שאול מעוניין — אולי כתסד אחרון — במוח גיבורים לשאול. כמורכב, העובדה שבפרשת מותו של שאול נכרכת דמות של עמלקי דווקא, הנושא את סימני המלכות, רומזת לקורא על חטאו של שאול ועל התממשות דבר ה'. נקודה אחרונה זו מהווה את אחד המסרים החשובים המועברים לכל אורך ספר שמואל, למן התממשות דבר איש האלוהים לעלי ושמואל (שמ"א ב'–ג') ועד התממשות דבר נתן בעקבות חטאי דוד (שמ"ב י"א–מל"א ב'). הופעת הואריאציה השניה, שבמרכזה עומד העמלקי, תורמת, איפוא, להבנת דרכיו הנסחרות של האל, העומד מאחורי הארועים ומכוונם. יתרה מזאת, פרשיה זו שמוליכה לתגובתו המתוחכמת של דוד, שהיה בה שילוב של אבל ספונטאני (שמ"ב א', יא–יב)²⁷ עם אינטרסאנטיות של טיהור שמו (שם, יג–טז) והפיכת האבל לעניין לאומי באמצעות הקינה (שם, יז–כז) — כל אלו מבליטים

25 מן הראוי לציין כי תגובת דוד על מוח אבנר מזכירה את תגובתו על מות שאול ויהונתן. והשווה שמ"ב ג', כח–לט. אוסיף כי בד בבד מעוניין דוד לקשור עצמו עם שרידי בית שאול שאינם מהווים סכנה למלכותו, וראה שמ"ב ג', יג–טז, ט'.

26 הדיון בומנה של הפרשה נשען בעיקר על שמ"ב כ"א, ו, וראה, למשל, דיונו של סגל, שם, עמ' שסו.

27 לדעת פוקלמן (ראה הערה 18) מבטא סדר המסירה את השיבות הארועים ולא את הסדר הכרונולוגי. דוד, לשיטתו, הרג את העמלקי לפני האבל, אך השיבות האבל גרמה להקדמת הדיווח אודותיו. והשווה אהרליך, שם, עמ' 180. לפתרונית שונים ראה אצל הרצברג, שם, עמ' 237–238.

צדדים חדשים ונוספים כאישיותו המתוחכמת של דוד, מי שעתיד לעמוד במרכז הארועים לאורך ספר שמואל ב'.

בעל ספר דה"י, שהחליט להתעלם, כמעט כליל, הן מתולדות שאול דוד עד שלב זה של הסבת המלוכה, והן מתולדות דוד עד הגעת כל שבטי ישראל חברונה, אינו נוקק לסיפורו של הנער העמלקי, שנועד לסגור מעגלים ולשרת מרקמים אנאלוגיים הקשורים דווקא בתקופות אלו. הוא בחר כנקודת מוצא את הסבת המלוכה משאול לדוד בדבר ה' וכתוצאה מתטאו הכבד של שאול. לכן הוא מעדיף לעצב ואריאציה שלישית, שתעמעם את מותו המפואר של שאול, תדגיש את חטאו, ובעת ובעונה אחת תבליט את הצדק האלוהי.

שלוש הואריאציות על מות שאול הן הוכחה לאופנים השונים של עיצוב העולם הקיימים בספרות המקרא, למגמות השונות המיוצגות על-ידי מחברים שונים ולמהימנות או לאי-מהימנות שנועדו לשרת את צורכי החיבור הספציפי ותמונת העולם המעוצבת בו. אין חימא שבעיצוב העולם המורכב של ספר שמואל מופיעים זה לצד זה דבר המספר ודבר הדמות והקורא נדרש להתחבט, לשקול ולהכריע. ואילו צורכי תמונת העולם החד-צדדית של ספר דה"י מוצו אם על-ידי סלקציה קפדנית או על-ידי שינויים ותוספות בהתאם לקו המגמה.

"מאכלות אסורות" וסטרוקטוראליזם

מאת

לואיס לנדאו

יש גם הלכות שהן כארונות למתים חנוטים, ולהן יאמר בלשון המסורת: "חוקים", כלומר, דברים נעלמי טעם וסתומי כונה. פרקי איברים של דברי מיתוס ואגדה עתיקים מאד נגנזו בהם גניזה עולמית ורשומיהם המאובנים עדין קימים, להתמיה את הכריות ולגרות יצרם של דורשי רשומות מני קדם. בעל הנפש אמנם ינהג כבוד גם באלה.

(ח"נ ביאליק, "הלכה ואגדה")

על משקל האימרה: הגד לי מי ידיך ואגיד לך מי אתה, אפשר לומר: הגד לי מה אתה אוכל ואגיד לך מי אתה, אולם בבואנו לדבר על המטבח היהודי מוטב לנסח את הדברים בדרך השלילה: הגד לי מה אין אתה אוכל ואגיד לך מי אתה, כי דומה שמעטים העמים כעם ישראל, שפיתחו מערכת כה מורכבת של איסורי-מאכלות. מה הטעם לאיסורים האלה? בתורה עצמה אין לרוב הסבר. האיסורים מוצגים כתביעות מוחלטות. הניסוח הפאטרנאליסטי מושחת על יחס של ציות ללא תנאי. נאה לחוקי התורה שיהיו מנותקים מיסודות סיפוריים-אטיולוגיים, שיובלט בהם אופיים החיצוני והנסתר, אשר אינו מותנה כלל בנימוק גלוי כלשהו מלבד רצון האלהים. כללי האיסור האלה כונו במשך הדורות בשמות שונים: "חוקים", "מצוות שמעיות", "מצוות נעלמות" וכו', להבדיל מן "המשפטים" או "המצוות השכליות", שטעמיהן ידועים ומובנים מאליהם.

דעה רווחת היא, שמן הראוי שלא לבקש כלל אחר טעמי המצוות הנעלמות¹, ואף-על-פי כן, הצמיחה היהדות ענף ספרותי נכבד שעיקרו נתינת הטעם למצוות, אף כי ההנחה המשותפת לפרשנים המסורתיים היא שלעולם טפל הטעם לעצם קיום המצווה עצמה. נתינת הטעם, מן הבחינה הזאת, הוא תהליך סובייקטיבי ומוגבל בחוקפו. אדם ילוד אשה אינו יכול להגיע לחשיפת האמת בכוחות עצמו. אין הוא

1 ראה את ספרו המקיף של י' היימן, טעמי המצוות בספרות ישראל, ירושלים השכ"ו ותשט"ז, ולענין זה. בין היתר, כרך א, עמ' 28.